

УКРАЇНСЬКЕ ЄВАНГЕЛІЄ 17 СТ. У БІБЛІОТЕЦІ ЧЕСТЕРА БІТТІ: ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ, КОРИСТУВАННЯ ТА ПЕРЕМІЩЕННЯ

The Ukrainian Gospels of the 17th Century From the Chester Beatty Library: The History of Creation, Usage, and Migrations

Stanislav Voloshchenko

DOI: 10.17846/CL.2022.15.1.76-96

Abstract: VOLOSHCHENKO, Stanislav. *The Ukrainian Gospels of the 17th Century From the Chester Beatty Library: The History of Creation, Usage, and Migrations*. The study is dedicated to the manuscript of *Four-Gospels* W 150 from the Chester Beatty Library Collection (Dublin, Republic of Ireland). The publication consists of four aspects that disclose the history of the creation, provenance, usage, and migrations of the manuscript. A detailed paleographic and codicological study of the *Gospels* made it possible to determine the exact location of its production – village of Pniv (Ivano-Frankivsk oblast, Ukraine) in the first half of the 17th c., by local priest Ioanne. The study of the inscriptions of 1640, 1641, and 1738 showed the purchase of the book by the family of Kostya and Anastasia, together with their sons Gryd and Stepan, daughter Agafia, son-in-law Petrash, daughter-in-law Christina and Maria, as well as grandchildren. The motive of giving the *Gospels* to the church in the village Yasinia (Transcarpathian region, Ukraine) was concerned with the salvation of their souls. Spouses Ivan and Olena Strukov and Pavlo Gryd were worried about keeping the codex and together paid for a new binding in 1738. The artistic component of the manuscript was also investigated, which made it possible to find out the identity of the author of drawings. As a result of the research, it was possible to reconstruct the history of its provenience and usage from the time of writing to the time of the migration to the Chester Beatty Library in Dublin, cataloguing and the first description of the codex.

Keywords: *Gospels, the 17th century, Transcarpathians region, Ireland, codicology, Cyrillic manuscript, provenience, migration, the Chester Beatty Library*

Моя стаття присвячена дослідженню кириличного *Євангелія* W 150 із колекції Бібліотеки Честера Бітті (далі – CBL). Цей рукопис був створений у першій половині 17 ст. і побутував у сучасних кордонах України до 20 ст., а в першій половині 20 ст. мігрував до Великої Британії. Дослідження цього окремо взятого рукописного кодексу дозволяє “олюднити історію” у регіоні його створення та побутування. Із цим давнім манускриптом пов’язано чимало людей: переписувач, покупец, користувачі, реставратори і дослідники. У цих осіб був різний індивідуальний досвід “зустрічі” з рукописом, який зафіксовано на маргіналіях. Із записів можна дізнатись про наміри і мотиви створення книги, а також життєві історії людей, пов’язаних із нею. Нотування на маргіналіях або інших, вільних від тексту, місцях у кодексі може відповісти на багато запитань: скільки часу пішло на його створення; чим займався писар окрім переписування книг, – це було основною працею чи додатковою;

скільки вартувала книга на момент виготовлення; хто міг виступати в ролі покупця; для чого купувались книги і вкладались до церков; хто міг читати кодекс і лишати про себе інформацію; що турбувало людей впродовж усього часу використання манускрипту в сакральному просторі. На ці запитання можна відповісти також через комплексне вивчення палеографічних та кодикологічних параметрів рукопису – дослідження матеріалу, організації сторінки, письма і оздоблення. Для повноти дослідження я залучив декілька Євангелій 13 – 17 ст., які допомогли ширше подивитись на Євангелія W 150, вписати його в загальний контекст кириличної рукописної спадщини 17 ст. України, а також виявити характерні ознаки, які роблять його винятковим. Завдяки студії цього кодексу можна доповнити існуючі відомості про процеси створення рукописів, їх купівлю, дарування, побутування, користування, переміщення. Антропологічна складова дозволяє сформулювати розуміння про уявлення та ментальність користувачів конкретним манускриптом, їхні ролі в соціумі та соціальні процеси загалом.

Мій науковий інтерес до вивчення саме цього манускрипту зумовило опрацювання *Каталогу* кириличних рукописів, які зберігаються у бібліотеках і музеях Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії, а також Республіці Ірландії, авторства доктора Ральфа Клемінсона (Cleminson 1988). Реконструкція особливостей створення Євангеліє W 150, історія його побутування, користування, мистецька складова та міграція зумовили мою поїздку до Ірландії у липні 2019 р., а результати дослідження втілились у пропонованій публікації¹.

1. Текст переписувача

Кириличний манускрипт W 150 за змістом належить до біблійних книг *Нового Завіту* – Євангелія. Кодекс класифіковано як *Четвероєвангеліє* або *Євангеліє тетр*, адже за характером викладу текст складається із послідовного розміщення євангельських оповідей за чотирма авторами – Матеем, Марком, Лукою та Йоаном. Особливості письма та оздоблення дозволяють стверджувати, що книга переписана в Україні, на Галичині (сучасні Львівська, Івано-Франківська та Тернопільська обл.). Мої припущення підтвердились і джерельним матеріалом – записом про купівлю цього екземпляра *Євангелія*. У ньому по між іншого йдеться, що рукопис куплено у священника пневського – отця Йоана [а кѣплина є оу сѣщенника пневского. ѿца іѡана.] (CBL, n. u. W 150, f. 13v; Fig. 1). “Священник пневський” означає, що місцем його служіння було село Пнів. Населений пункт розташовується на Прикарпатті (нині – Івано-Франківська обл., Україна) і найімовірніше, що саме в цій локації рукопис і було створено².

Детальніше про село Пнів вдалося дізнатись із візитачійних матеріалів – актів обстеження та описів рухомого і нерухомого майна. Ці джерела зберігаються у Національному музеї у Львові імені Андрея Шептицького (далі – NML) й датуються 1740 і 1753 рр. Із візитачій відомо, що у с. Пнів знаходилось дві церкви – Вознесіння Господнього та архангела Михаїла (NML, с. ML, n. u. 16, f. 149r-149v; NML, с. ML, n. u. 18, f. 365r-367r). Візитатори подали інформацію, що ці два храми дерев'яні, мають свої дзвіниці з кількома дзвонами, а також поруч них містяться цвинтарі. Церкви були повністю забезпечені відповідним

¹ Висловлюю подяку за сприяння у доступі до опрацювання рукопису W 150 колективу Бібліотеки Честера Бітті, зокрема пані Целіні Вард (Celina Ward) та Марті Лейк (Marta Lejk).

² За даними Google Maps, с. Пнів розташовується на відстані більше 70 км від місця, де побутувало Євангеліє W 150 – с. Ясіня (тепер – Закарпатська обл., Україна), про що також згадано в записі купівлі.

начинням для реалізації душпастирської діяльності – богослужбовими одягом, книгами, посудом й іконами. Поданий перелік книг обох релігійних спільнот дає змогу висловити припущення, що досліджуваний кодекс (CBL, n. u. W 150) міг бути переписаним при церкві архангела Михаїла. Станом на 1753 р. у церкві використовувалось лише дві друковані книги – львівське *Євангеліє* та унівський *Службник*, а також три рукописні – *Апостол*, *Мінея* та *Октоїх*. Храму Михаїла належала і рукописна *Тріодь цвітна*, яка викуплена кушніром Флендором у надвірнянського єврея (м. Надвірна, Івано-Франківська обл., Україна) і після цього передана в позику священнику сусіднього с. Гвізд (NML, с. ML, n. u. 18, f. 366r). Перевага в наявності рукописних книг над друкованими дозволяє припустити, що саме при цій церкві могли переписуватись книги, зокрема досліджуване *Євангелія тетр*. Натомість у храмі Вознесіння Господнього були винятково друковані кодекси (*Євангеліє*, *Апостол*, *Службник*, *Мінея*, *Октоїх*, *Тріодь цвітна*, *Псалтир*, *Требник* і троє книг для набожностей) (NML, с. ML, n. u. 16, f. 149r). Тому цілком вірогідно, що й досліджуване *Євангеліє тетр* із колекції CBL могло бути створеним при одному з храмів с. Пнів, а саме в церкві архангела Михаїла.

Церква як локація створення рукописів (скрипторій) фіксується в багатьох колофонах кодексів першої половини 17 ст., які мені доводилось досліджувати. Одним із прикладів є *Єрусалимський Устав* 1619 р., переписаний у с. Аксиманичі (Республіка Польща) при церкві Покрови Богородиці (LNSL, с. VM, n. u. 438, f. 4v-5r). Ієрей Лаврентій Гучкович із с. Пісочна (Львівська обл., Україна) у колофонах своїх рукописних книг фіксував, що їх створено при церкві Успіння Богородиці, у якій він був настоятелем. Цю локацію він вказав у *Типіконі* 1629 р. (LHM, с. Man., n. u. 111, f. 42r), *Євангелії Учительному* 1634 р. (LNSL, с. ASP, n. u. 23, f. 353v) та *Тріоді пісній* 1640 р. (LNSL, с. ND, n. u. 78, f. 402v). При церкві Різдва Богородиці, у Риботичах (Республіка Польща), переписав *Тріодь пісню* 1625 р. дякон Мартин (BCz, с. Rkr., n. u. 2229 IV, р. 557). Ще одним прикладом можуть бути манускрипти, переписані Яковом Даниловичем із м. Городок (Львівська обл., Україна), який створював книги на Галичині та Поділлі. *Єрусалимський Устав* 1632 р. він переписав у с. Старий Остропіль (Хмельницька обл., Україна) при церкві Різдва Богородиці (IM VNLU, с. LM, n. u. 1759, р. 250), а *Євангеліє тетр* 1636 р. – у м. Хмільник (Вінницька обл., Україна) при храмі великомучениці Параскеви (Katalog vystavki 1902, 4). Однак, у випадку з *Євангелієм тетр* 1618 р., переписувач Яків вказав, що завершив книгу у м. Стрий (Львівська обл., Україна) при ієреєві Григорію [при содѣжителя и священникѣ Григорію], посвяту церкви, у якій здійснював служіння згаданий священник – не зазначив (BN, с. Rkr., n. u. 11864 IV, f. 418v). При церкві Вознесіння Господнього м. Делятин (Івано-Франківська обл., Україна) переписав *Євангеліє тетр* 30 pp. 17 ст. Ігнатій Даскаліско (IM VNLU, с. LM, n. u. 7459, f. 362v).

Проведене дослідження дозволяє вважати, що ієрей Йоан із Пнева, священник, у якого куплено книгу, був як переписувачем *Євангелія*, так і автором запису про купівлю, що підтверджується палеографічним аналізом письма (CBL, n. u. W 150, f. 13v).

Подібна аналогія у поєднанні тексту колофону та купівлі трапляється і наприкінці 16 ст. Переписувач *Євангелія тетр* 1595 р. дякон Григорій із м. Яворів (Львівська обл., Україна) на вільній від тексту частині аркуша вмістив колофон із відомостями про створення кодексу, а опісля подав запис про купівлю та вклад у церкву Успіння Богородиці с. Лелехівка на Львівщині подружжям Михаїла та Ірини (IM VNLU, с. LM, n. u. 2789, f. 76v). Ця ж практика застосовувалась і у 30–40 pp. 17 ст., зокрема у кодексах, створених ієреєм Лаврентієм Гучковичем. У цих рукописах переписувач спершу подав відомості про себе, час і місце створення книг, а потім згадав про замовників чи покупців. Ці випадки

я зафіксував у двох його манускриптах – *Єрусалимському Уставі* 1629 р. (LHM, с. Man., n. u. 111, f. 41r-46r) і *Триоді пісній* 1640 р. (LNSL, с. ND, n. u. 78, f. 402v).

Текст досліджуваного рукопису (CBL, n. u. W 150) священник Йоан переписав церковнослов'янською мовою української редакції на 333 арк. Книжковий блок ним сформовано із 41 зшитка, переважно по 8 арк. у кожному. Зшитки пронумерував кириличними цифрами коричневим атраментом на першому аркуші у зовнішньому нижньому куті.

Кодекс переписано на ганчір'яному папері білого кольору у другу частину аркуша – in folio. Розмір аркуша складає 300 мм завдовжки і 185 мм завширшки. Під час філігранологічного дослідження паперу встановлено чотири види водяних знаків. Аркуші на початку блока містять зображення геральдичної лілії. Ідентичні зображення віднайдено в альбомі філіграней Івана Каманіна та Олександри Вітвицької, виданого у Києві 1923 р. Філігрань лілії має чотири варіанти свого зображення, які відповідають своїм аналогам у згаданому довідковому виданні за No. 600, 617, 618, 622 (Kamanin, Vitvitska 1923, 69-70). Ці ідентифіковані водяні знаки датуються у проміжку 1612 і 1635 рр. Наступна філігрань, яка міститься на іншій частині аркушів кодексу, – герб Равич, його відповідник схожий до No. 907, який в альбомі Ядвіги Сінярської-Чапліцької датується 1632 р. (Siniarska-Czaplicka 1969, tabl. CLXVII). Частина паперу має філігрань – герб Сас, який аналогічний No. 426–432 в альбомі Ореста Мацюка, у якому автор відносить їх появу до 1639–1640 рр. (Matsiuk 1974, 155-156). Ще одна філігрань – герб Сокира – міститься на інших аркушах. Зображення цього герба подібне до No. 1112 у виданні Siniarska-Czaplicka і датується нею 1607 р. (Siniarska-Czaplicka 1969, tabl. CCIII). Здійснене філігранологічне дослідження паперу дає змогу стверджувати, що рукопис переписано у першій половині 17 ст., між 1607 і 1640 рр., але не пізніше вересня 1640 р., коли *Євангеліє* W 150 було придбано.

Дзеркало запису тексту на сторінці становить 220 x 135 мм із 20-а рядками, розмішеними в одну колонку. Висота рядкових літер становить 5 мм, розмір виносних елементів рядкових літер вгору 4 мм, а вниз 1–7 мм. Ширина вузьких літер “о”, “а”, “с”, “в” коливається від 3 до 4 мм, а широких “м”, “т”, “ш”, “щ”, “я” становить від 8 до 9 мм. Міжрядковий інтервал завширшки у понад 6 мм. У середньому в рядках вписано понад 23 літери. На f. 99r і f. 249v завершення розділів основного тексту спадає згори донизу у V-подібній формі – у вигляді скорочених з обох боків 5 і 3 рядків відповідно. Текст компактно поділений переписувачем на рубрики – початок і кінець читання на той чи інший день тижня протягом року, що сприяє зручному користуванню та уважності при читанні. Піклування про читача також передбачало й систему індексів на зовнішніх берегах аркушів у вигляді позначень зачал кіновар'ю та глав – коричневим атраментом. Окрім того, є примітки із початковими словами зачал часу створення рукопису на верхньому та нижньому берегах. Переписувач також передбачив колонтитули – вони виписані кіновар'ю у вигляді скорочених назв Євангелій від Матея [м⁺] на ff. 15r-96r, Марка [м^r] – ff. 101r-151r, Луки [л^к] – ff. 155r-246r та Йоана [і^ѡ] – ff. 251r-310r. Ідентичні колонтитули за розміщенням та наповненням містяться у *Євангелії темр* першої чверті 17 ст. із колекції Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – IM VNLU), за винятком маркування тексту від Йоана – колонтитул складається лише із двох перших літер імені євангелиста [іѡ] (IM VNLU, с. LM, n. u. 167).

Досліджуваний рукопис переписано каліграфічним півуставом, характерним для *Євангелій* першої половини 17 ст. Галичини. Подібним стилем переписано Ігнатієм Даскаліском *Євангеліє*, яке 10 червня 1635 р. вкладено подружжям Воробців храму Різдва Богородиці у м. Делятин (IM VNLU, с. LM, n. u. 7459, f. 362v). Літери виведені переписувачем середніх розмірів, виписані каліграфічно, прямо, але із легким нахилом уліво. Манускрипт

писала одна людина, адже її почерк простежено цілком на усіх аркушах. Основний текст переписано коричневим атраментом, а окремі елементи – кіновар’ю (колонтитули, заголовки, індекси та ін.). Кодекс має особливість написання кириличних цифр. Переписувач Йоан для позначення чисел від 90 до 99 використовував грецьку коппу “ι” – “ιϛ” і традиційні для рукописів східнослов’янського походження “ѣ” – “ѣϛ”, адже буква “ι” використовувалася для позначення другої сотні 200-299 (“ι” – “ιϛ”). Подібна практика у поєднанні двох систем для позначення чисел від 90 до 99 трапляється у *Євангелії* 1598 р., переписаного ієреєм Йоаном у с. Гуменець (Львівська обл., Україна) (LNSL, с. ND, н. у. 57, f. 207r, 208r-211v, 71v-76v). Натомість в інших *Євангеліях* першої половини 16 ст., створених на Галичині, застосовано лише коппу (LNSL, с. ND, н. у. 56, f. 68v-73r, 194r-198r; LNSL, с. ND, н. у. 76, f. 70v-76v, 194r-198r, 205r-210r). За спостереженнями радянського вченого Р. Сімонова практика використання грецької коппи є характерною для рукописів 10–15 ст. південнослов’янського походження (Simonov, 1973, 207), однак за моїми дослідженнями вона присутня і в наступних 16–17 ст. у рукописах східнослов’янського регіону.

Особливістю тексту *Євангелія* із Пнева є графічне виконання слова “око”. Перша літера слова – о – схожа на обличчя, і писар додав у ній дві або одну крапку, що нагадують очі. Коли слово “око” вживається в однині, крапка в першій букві одна – “твое око” [ѡко ѣвоѡ] (f. 65r, 199r), “единим оком” [ѣдиннѣѡ ѡкоѡ] (f. 59r, 127v), “е око” [ѣѣ ѡкоѡ] (f. 199r). Перша літера “ока”, коли вона вживається в множині, містить дві крапки: “своѣ очѣ” [ѡчи ѡвоѡ] (f. 56r), “маючи два ока” [нѣ двѣ ѡцѣ] (f. 59r), “маючи очѣ” [ѡцѣ ѡмаѡцѣ] (f. 127v). Ідентичне графічне написання слова “око” у множині та однині було виявлено мною та Олександром Охріменком у 40 випадках на сторінках *Псалтиря* 1437 р., переписаного Гавриїлом Уриком, що засвідчує про давнє походження цієї практики і продовження у 17 ст. (Okhrimenko – Voloshchenko 2019, 26).

Про уважність і відповідальне ставлення переписувача Йоана до процесу створення тексту свідчать його власноручні правки. Вони містяться на зовнішньому березі та безпосередньо в тексті над рядком. Зайві літери чи слова писар перекреслив горизонтальною лінією, використовуючи кіновар. Так, у слові “на рѡспѣѡдѣхъ” він закреслив дві останні літери “хъ” (f. 71r), а у тексті зачала 108 від Луки таким самим чином – двічі повторені слова “къ немѡ” (f. 235r). Ще одним видом редагування тексту було застосування позначки у вигляді символу, схожого до обернутої вліво літери “С” із двома крапками. виправлення тексту передбачало, що в рядку, у якому був пропуск слова чи навіть речення, ставився згаданий символ біля місця пропуску. На берегах ставився той самий символ і вписувалося пропущене. Наприклад, у тексті зачала 36 від Луки переписувач опустив кілька слів між словом “полагаетъ” і “да възходѡщѣи”, які дописав на зовнішньому березі – “но на свѣѡцѣннѣ къзлагѣѣ” (f. 184r).

Окрім переписування тексту та його редагування, ієрей Йоан подбав і про його художнє оформлення. Кодекс оздоблено чотирма заставками, які розпочинають загальну передмову *Євангеліям* (f. 1r), благовісткування від Матея (f. 14r), Марка (f. 99r) і Луки (f. 155r). Перша заставка, якою починається кодекс, складається із п’яти спарованих між собою кіноварних кіл, над якими вгорі по-центру міститься хрестоподібна плетінчаста розета. Заставка, яка розпочинає оповідь від Матея, виконана кіновар’ю. Вона плетінчаста, складається із двох схрещених між собою кіл із потрійними плетінчастими лініями всередині. Ці лінії нагадують літеру “V” і її обернутий варіант. Вони починаються із нижніх боків рослинними елементами. Деяко інша за композицією заставка на початку *Євангелія* від Марка. Вона також із двох схрещених кіл, однак написана коричневим атраментом із залученням кіноварі. Її особливістю є інше розташування ліній усередині кіл – вони подвійні і розташовані у двох колах навхрест. Лінії, подібно до попередньої заставки, розпочинаються з боків

у вигляді трьох рослинних пагонів. Над заставкою по центру зображено декоративний елемент у вигляді хрестовидної плетінки. Цього ж варіанту заставка на початку тексту Луки. Вона також двоколірна – виписана коричневим атраментом і кіновар’ю. Схрещені кола також містять навхресні лінії. Листя рослин, які розпочинають лінії, уже розміщені вгорі заставки. Текст оповіді від Йоана не містить заставки переписувача. На відведеному місці згодом прописано малюнок евангелиста, про що йтиметься далі.

Варто зазначити наявність ще одного художнього елемента – ініціалів. Їх переписувач помістив на початку чотирьох Євангелій, які виконано у плетінчастому (три) та рослинному (один) типах. Усі вони виписані кіновар’ю. Ініціал на початку оповіді від Матея – “К” [Κῖνῆ] найбільший за розміром і становить завдовжки 6 рядків звичайного тексту (f. 14r). Плетінчастий також ініціал на початку тексту Марка – “З” [Ζαχάριᾶ] однак за розміром, як і два наступних, на рядок менший – становить заввишки 5 рядків тексту (f. 99r). У цій же манері виписано заголовну літеру до Євангелія від Луки – “Π” [Πονεζε] (f. 155r). Літера “В”, яка розпочинає оповідь Йоана [Βγενναλ] із 16 рослинними пагінцями (f. 250r). Завершення текстів Євангелія від Йоана та Місяцеслова оздоблено хрестоподібними заставками плетінчастого типу, виписаних кіновар’ю (f. 319v, 332v). Сім заголовків книги виписано в’язью та кіновар’ю – до загальної передмови Євангеліям (f. 8v), передмови болгарського архиєпископа Теофілакта (f. 10v), переліку глав Марка та Луки (f. 96r, 152r), початки текстів благовіствувань від Луки та Йоана (f. 155r, 250r), а також Місяцеслова (f. 320r).

Організація структури розміщення тексту передбачала переписувачем наявність мініатюр евангелистів, які мали відкривати усі чотири Євангелія. Вони мали міститись на лівосторонньому боці (повній сторінці) розвороту аркушів перед текстом. Прикладом такого місцезоташування мініатюр евангелистів може послугувати пергаментне *Пересопницьке Євангелія* 1556–1561 рр. (IM VNLU, c. LM, n. u. 15 512, f. 20v, 128v, 203v, 340v), а також два *Євангелія* 16 ст. із колекції Львівської національної наукової бібліотеки імені В. Стефаніка (далі – LSNL), переписаних на Галичині у першій чверті 16 ст. (LNSL, c. ND, n. u. 56, f. 14v, 91v, 143v, 215v) та 1598 р. (LNSL, c. ND, n. u. 57, f. 13v, 99v, 154v, 229v). У першій третині 17 ст. “галицькі” *Євангелія* також оздоблювались відповідними мініатюрами. У колекції IM VNLU я віднайшов рукопис із мініатюрами евангелистів, які відзначаються оригінальністю художньої передачі зображень апостолів. Євангелист Марко написаний у роздумах, лівою рукою він підпер голову, а праву – поклав на розгортку аркушів із початком власної оповіді (IM VNLU, c. LM, n. u. 7460, f. 77v). Під час праці, проте із сумним виразом обличчя, зображений Лука, а Йоан правицею звертається в Небо до Ісуса Христа, який виринає із хмар, у той час помічник евангелиста – Прохор – пише текст благовісті (IM VNLU, c. LM, n. u. 7460, f. 123v, 201v).

У досліджуваному *Євангелії* із колекції CBL для мініатюр також було відведено місця: на f. 13v – перед тестом оповіді Матея, f. 99v – Марка та f. 151v – переліком глав Євангелія від Луки. Місця для мініатюри евангелиста Йоана переписувачем не передбачено. На відведених зворотах аркушів першопочатково, тобто на момент купівлі, зображень не було написано. Можемо лише припускати причини відсутності мініатюр: відсутність художніх навичок переписувача, більша ціна оплати за книгу при наявності зображень або нестача часу.

Подібну ситуацію із відсутністю мініатюр я віднайшов у *Євангеліях* 17 ст., переписаних на Галичині, які нині зберігаються у колекції NML. У кодексі третьої чверті 17 ст. мініатюри були виконані значно пізніше й одним кольором – коричневим атраментом, рукою непрофесійного оздоблювача (NML, c. MC, n. u. 701, f. 12v, 114v, 182v, 283v). На місці, відведеному для рукописних мініатюр *Євангелія* першої чверті 17 ст., було вклеєно

дереворитні гравюри із зображенням евангелистів, граверської роботи Памви Беринди (NML, с. МС, н. у. 445, f. 16v, 92v, 140v, 220v). На цих ксилографічних мініатюрах, датованих 1616 р., зазначено, що друковані у видавництві Львівського ставропігійського братства Успіння Богородиці. Натомість у *Євангелії* другої половини 16 ст. із колекції LNSL місце для мініатюр донині залишається вільним (LNSL, с. ND, н. у. 76, f. 13v, 97v, 144v, 228v). Траплялись і парадоксальні ситуації, коли у *Євангеліях* не передбачалось переписувачем ні заставок, ні мініатюр, а початки благовіствувань розташовувались не у правій частині, а лівій – місці для мініатюр. Цей винятковий випадок зафіксував під час дослідження *Євангелія* середини 16 ст. із фондів IM VNLU (IM VNLU, с. LM, н. у. 172, f. 76v, 120v).

Зміст досліджуваного рукопису становлять чотири повних тексти *Євангелій*, викладених почергово, – від Матея (f. 14r-96r), Марка (f. 100r-151r), Луки (f. 155r-246r) та Йоана (f. 250r-319v). *Євангельським* оповідам передують загальна передмова (f. 1r-8v), передмови до кожного благовіствування (f. 10v-13r, 97v-99r, 154r-154v, 247r-249v), а також переліки глав *Євангелій* (f. 8v-10r, 96r-97v, 152r-154r, 246v-247r). Завершується книга Місяцесловом (320r-332v), у якому зазначено позначення *євангельських* уривків для читання, призначених у той чи інший день літургійного року. Опис змісту кодексу з інципітами і експліцитами подано в Додатку статті (див. Appendix).

2. Купівля, дарування та побутування *Євангелія* у селі Ясіня (Закарпаття, Україна)

Першим задокументованим фактом використання *Євангеліє* W 150 за безпосереднім призначенням, тобто для читання у храмі при богослужіннях, є запис про його купівлю (Fig. 1). Турбуючись про спасіння душі, при житті та після смерті, троє мешканців селища Ясіня, придбали кодекс за відпущення власних гріхів [за своє ѿпущеніє грѣховъ]. Відповідний запис було внесено ієреєм Йоаном на f. 13v, місці, відведеному для мініатюри евангелиста Матея, 9 вересня 1640 р. [рокъ бѣго. ѿ. хм. мѣд. сеѣтерїа. днѣ д.]. Із цього запису дізнаємося спершу про фігурантів купівлі *Євангелія*. Одразу після згадування імен трьох осіб Пресвятої Трійці [въ імѣ ѿца и сїна и сѣго дха] записано про покупців – Костя, його зятя Петраша Микулича і сина Кості – Грида [къпнѣ сїю кннгу рекомѣю сѣго сѣліе рабь бѣїї коць, нзъ затеꝑ своимъ мнѣлчель. Петрашель. тлѣ тѣ и грнда. коцьѣ снѣ]. Інформація запису не дає нам відомостей про соціальне становище цих осіб, роду їх діяльності, однак опосередковано дає змогу стверджувати, що родина Костя була заможною. Манускрипт було придбано за коня [а дано за него конѣ] – велику ціну питання, адже ця свійська тварина була головною потугою перевезення тогочасного суспільства, засобом для перевезення багажу, товарів, сільськогосподарською поміччю та твариною, яку утримували для отримання м'яса. Наш випадок, пов'язаний із заміною грошового еквіваленту – матеріальним, був не поодиноким, наприклад, у 1685 р. за дві вівці та 4 угти було придбано у Молдові *Євангеліє* середини 16 ст. (Lebedev 1916, 18).

Повертаючись до запису купівлі книги, варто зауважити ще про одну згадану особу – дяка Томи. Я припускаю, що саме його відрядила родина Костя купити кодекс місцевому храму Вознесіння Господнього у Ясіні [рабь бѣїї ѿома. діакъ до села лѣїна ко храмѣ бѣїї сѣго.]. Сама ж книга, як зазначалось вище, придбана у с. Пнів в ієрея Йоана, який і переписав це *Євангеліє* W 150.

Другим джерелом, яке реконструює історію побутування та переміщення книги є вкладний запис, тобто нотування акту купівлі манускрипту та його дарування церкві Вознесіння Господнього. Першим, що видається дивним, – це дата впису. Процес вкладу

розтягнувся майже на рік без чотирьох днів від моменту купівлі – 5 вересня 1641 р. [пѡпнѡслѡла Сѡга кнѡга р̄ б̄ ѧ х̄ м̄ ѧ ... мѡца ѡпчѡвѣрыла дѡна ѧ]. Варто зазначити, що за цей час *Євангеліє* стало головною книгою храму – на престольним, тобто розташовувалося у вівтарній частині на престолах, де звершується літургія [кнѡгѡ рѣкомѡе Сѡгоє Бѣлѡе Пѣрѣголѡе]. Дарувальники уже не переймаються спасінням своїх душ, адже в цьому записі на f. 14r-32r, порівнюючи із вище проаналізованим, жодним чином не згадується мотив купівлі, тепер головним мотивом є фіксація власних імен. Цих імен стає більше за рахунок перелічування дружин і дітей Костя, Петраша і Грида. Завдяки цьому дізнаємося про членів родини благодійників – Кость був одружений із Анастасією [кѡт̄ ѡ жѡноу Бѡею Нѡтѡю], їх донькою була Агафія, одружена з Петрашем Микуличем [Пѣтрѡшѡ мѡкулѡчѡ не понѡжѡчѡ не жѡноу Бѡею ѡлѡфѡею]. У подружжя Костя та Анастасії було ще два сини – Григорій (Грида) у шлюбі з Христіною [грѡгрѡї Сѡѡ кѡтѡвѡз не жѡноу Бѡею крѡїтѡноу] та Степан, одружений із Марією [Сѡтѡфанѡ Сѡѡ кѡтѡѧ ѡ жѡноу Бѡею Мѡрѡею]. Залишається таємницею чому ім'я Степана не було зазначено у попередньому записі, це можливо пояснити неухважністю дяка Томи. Усі діти Костя та Анастасії були одруженими та мали дітей, імена яких писар не зафіксував, однак вказав при згадці кожного із подружжя про наявність нащадків [такѡ тѡї не понѡжѡчѡ чѡ ѡвоѡ]. Із цього можна зробити висновок, що головні ініціатори вкладу *Євангелія* – Кость і Анастасія – були достатньо поважного віку і таким проявом благодійності бажали забезпечити прощення гріхів, очікуючи свій відхід до вічного життя.

Дар і справді був щедрим, адже книга, як з'ясовуємо із запису, вартувала 20 золотих монет, тобто кінш у 1640 р. оцінювався цією грошовою сумою. Друкована в Острозі *Біблія* 1581 р. (перше повне кириличне видання *Святого Письма*) у 1636 р. коштувала 30 золотих, а у 1642 р. – 40. Так само вартувала *Тріодь цвітна* 1642 р., видана Михайлом Сльозкою у Львові у 1646 р., – була придбана Филоном Єловецьким Сонминським із Волині за 40 золотих (Kreinin 2015, 59). Натомість львівський *Анфологон* 1643 р. у 1643 – 1644 рр. купували за 15 – 20 золотих монет (Shamrai 2005, 250-251). Родина Костя, рукою Тимодея Пащекіна (виконавець провенієнції) наприкінці запису застерігає від посягання на книгу священників, дяків і звичайних вірян, які б мали намір її продати, – страшним Божим судом [хѡтѡбы ѧ ѡдѡлѡчѡ хѡтѡвѡз лѡвѡз продѡчѡ попѡз ѡлѡбо дѡкѡз ѡлѡбо рѡдѡчѡ бѡдѡе Сѡ намѡ Сѡ мѡтѡ Нѡтѡрашѡномѡз ѡдѡкѡ вѡвѡтѡкѡ ѡмѡ].

У 18 ст. маємо також записи користувачів *Євангелія*. Подружжя Дмитра та Анни Струків зі своїми синами – Василем та Іваном, останній одружений із Оленою, а також Павло Грицяк [дѡмѡтѡро стѡрѡкѡ ѡ жѡноу ѡвоѡ: лѡ ѡнѡ вѡсѡлѡ ѡвѡн стѡрѡкѡ не жѡноу Бѡею ѡлѡна пѡвѡл ѡрѡцѡкѡкѡ] у 1738 р. внесли запис на f. 96r-98r, 100r-105r. Вони зазначили, що повторюють запис і жодним чином не скасовують попередніх [повѡрѡдѡмо в зѡпѡї в ѡн вѡнѡжѡцѡї мѡ не стѡрѡї нѡкѡлѡдѡмо], що віднині вони розпоряджаються кодексом [мѡ брѡтѡѧ рѡдѡнѡмо ѧї]. На мій погляд, згадані особи не оголосили про право власності манускриптом, вони лише почали опікуватися його збереженістю. Можливо, саме за їхні кошти було переопрацьовано *Євангеліє*, адже за всіма ознаками (форма, матеріал, конструкція, схема розташування тиснення та елементи оздоблення) сучасна оправа рукописної книги датується першою половиною 18 ст.

З'ясовуючи особи користувачів *Євангелія* W 150, варто відзначити й про анонімних читачів, які не залишили про себе відомостей і ми не знаємо їхніх імен і точного часу звернення до рукопису. Ними цілком могли бути церковнослужителі с. Ясіні. Перший анонім намалював графічно під текстом *Євангелія* від Луки Хрест на Голгофі із монограмами і відписав початкові слова *Євангелія* Йоана [ѡ ѡчѡлѡѧ ѧѧ ѡлово ѡ ѡлово ѧѧ ѡ боѡ] (f. 249v). Іншу людину у 18 ст. цікавила хронологія кодексу (час вкладу та поновлення). Він записав

під кириличними позначеннями років їх відповідники арабськими сучасними цифрами – 1641 р. і 1738 р. (ф. 31r, 105r). Цей прояв можна трактувати як данину минулому та перспективу новому, уявлення, що майбутні покоління вже не пам'ятатимуть кириличних цифр і не знатимуть цих важливих дат саме для цього рукопису.

3. Мистецьке сприйняття євангельського тексту

Манускрипт W 150 містить щонайменше 19 маргінальних рисунків і доповнень у заставках й ініціалах 18 ст. Насамперед це зображення Ісуса Христа, ангелів, євангелістів, а також інших дійових персонажів євангельських текстів. Ці додаткові оздоблення, рисунки пером виготовлені однією людиною. Її особу вдалося встановити завдяки аналогії з іншим кодексом – *Анфологіоном* – із частиною *Триоді цвітної* на початку блока, переписаних у першій половині 18 ст. у тому ж с. Ясіня, де побутувало *Євангелія* (Svintsytskii 1904, 5; Voianivska 1994, 34; Zapasko 1995, 93). Тому можна стверджувати, що рисунки у *Євангелії* 17 ст. W 150 у 18 ст. додав Яків Дяченко. Зіставлення іконографії обох рукописів, а також палеографічна атрибуція письма³ дозволяють стверджувати, що це була одна людина. Детальну інформацію про цього чоловіка дізнався із колофону *Анфологіона* першої половини 18 ст. (LNSL, с. ND, п. у. 41, ф. 318v). Яків повідомив православного читача, що він є найперше церковним дяком, тобто особою, яка займалась співом у церкві, читала тексти під час богослужіння. Його прізвищем (прізвищем) було Дяченко, що етимологічно може пояснюватись родом його заняття – був дяком або походив із родини дяків. *Триодь цвітну*, яка передує *Анфологіону*, він писав як дяк [Іакѡ Діакъ Ѹ іаєнню Многогрѣшною Своєю рѣко Списа] (LNSL, с. ND, п. у. 41, ф. 35v). Я не виключаю, що і текст *Анфологіону* він переписав, будучи дяком, а не священником, адже новий сан (іерей, пресвітер) він дописав пізніше, що помітно за кольором атраменту та типом письма – півуставом, наближеним до скоропису. Окрім цього, він дописав між словами “машканець Ясінський” [ѡбнѡчѣлъ / Іѡрѣнскій] – “і пресвітер” [и прѣѡтѣр] (LNSL, с. ND, п. у. 41, ф. 318v). “Портрет” його ідентичності доповнює й позиціонування себе як писаря. У цьому випадку він не оголошує та не дописує, що є дяком чи священником [Іакѡ писарь // Сѣ кнѣ іакѡ писѣ] (LNSL, с. ND, п. у. 41, ф. 54, 192v). Остаточною фіксацією свого іерейства та підсумком дописування нового сану є запис під текстом колофона, виконаний скорописом “Іерѣ Іакѡ Прѣзвитѣр: Іѡрѣнскі Рѣкою Своєю Многогрѣшною”. За палеографічними спостереженнями був вписаний у той же час, що й згадані правки. Таким чином, за джерельними відомостями цього *Анфологіона* та його оздобленням було встановлено особу оздоблювача *Євангелія* W 150 – священника Якова Дяченка.

Яків Дяченко народився на Прикарпатті, у селі Ланчин [Родѣчъ Ланчинскій], яке знаходиться за 69 км від Ясіні. Традиційно для переписувачів, Яків називає себе багато грішним і невмілим [многѡ грѣшно рѣкою Своєю Нѣдѣлѣтніи Нѣдѣлѣтство], очевидно застерігаючись від осуду майбутніх користувачів книгою, які могли помітити його текстові огріхи. Переписувач звертається до читача, що при наявності помилок [Іще Колюко Стѣхѡ Нзязгѣбѣи нѣи Поміиѣи], їх виправляли [Возмі пѣрѡ Дісправкі Своєю Ѹмѣтѣнімъ Ѹмо]. При цьому писар молитовно просить його вибачити і не проклинати [прѡтѣи Анѣкліи Іерѣл. мене много грѣшнаго Іакова даѣѣка] (LNSL, с. ND, п. у. 41, ф. 318v). Це власне самоприниження

³ Малюнки у *Євангелії* супроводжуються достатньою кількістю підписів (ф. 13v, 99r, 99v, 142r, 155r, 167v, 250r, 289r), які послуговували для палеографічного аналізу рукописів CBL, п. у. W 150 і LNSL, с. ND, п. у. 41.

Яковом Дяченьком було вдаваним і поверховим, адже він був старанним і відповідальним переписувачем. На маргіналіях чотирьох аркушів манускрипту можна побачити його написи, які не стосувалися основного тексту – це були проби кольору та якості атраменту [покоштоватъ пера // икоштоватъ перн // покоштоватъ и черніла цн добре // покоштовъ черніла // покошталъ черніла] (LNSL, с. ND, п. у. 41, f. 16v, 116v, 147v, 178r, 185r). Це означає, що перед написанням тексту він тестував атрамент і пера.

Читання за богослужіннями *Євангелія* (CBL, п. у. W 150) без мініатюр не полишало спокій Якова Дяченка і породило інтерес у його оздобленні. Збережені рисунки слугують джерелом до історії уявлення та сприйняття тексту конкретної людини 18 ст. із середовища священнослужителів. Ці малюнки не є еталонними чи виконаними на високому художньому рівні, однак вони є унікальними для мого дослідження. Його рисунки у *Євангелії* свідчать про власний досвід, суб'єктивне переважання одних євангельських подій над іншими, своєрідну передачу сприйняття тексту в малюнках, а також написання персонажів саме такими, якими він їх уявив при читанні цього рукопису.

Перший рисунок міститься під записом купівлі (f. 13v) – він невеличкий за розміром, вписаний у прямокутну рамку. Цей малюнок, як і усі наступні, виконано лише одним кольором – коричневим атраментом. Сюжет складається із зображення діалогу євангелиста Матея⁴ зі своїм звичним символом – людиною з німбом. Євангелист сидить на стільці за овальним столом із розгорнутою книгою, поруч якої чорнильниця із пером. Матей лівою рукою тримає кодекс, наче на щось вказує у тексті, бо й обличчям повернутий до книги, а не до особи за спиною. Правою рукою апостол тримає за руку ту особу з німбом, яка у свою чергу вказівним пальцем лівої руки показує на книгу. Цей діалог триває у приміщенні, про що свідчить наявність вікна (Fig. 1). У правому куті малюнка видовжена рослина на великій ніжці, що було властивим для рисунків Якова Дяченка в *Анфологоні* (LNSL, с. ND, п. у. 41, f. 9v, 121v, 151v).

Наявність великого простору – незаписаної текстом сторінки перед *Євангелієм* Марка – зумовило виконання повнсторінкового рисунка цього апостола (f. 99v). На цей раз євангелист зображений у повний зріст поміж двох колон із аркою, однак без притаманного йому символу. Сюжет малюнка, подібно попередньому, містить діалог, але на цей раз із Ісусом Христом. Євангелист зображений лицем до читача поруч зі столом із книгою та знаряддями письма. Лівицею апостол звертається до Ісуса, який із хмар його благословляє, а правицею вказує на розгорнутий кодекс (Fig. 2).

Ідентичний сюжет передбачався для апостола Луки, рисунок якого залишилась незавершеною перед переліком відповідних глав (f. 151v). Подібно Марку, євангелист зображений у повний зріст і двома руками вказує, напевно, на книгу, яку так і не прописано. У правому куті мали бути також хмари, із яких мав благословляти Христос. Це зображення є джерелом для розуміння як у 18 ст. на Закарпатті писались рисунки. Цей випадок свідчить, що спершу накреслювались рамки малюнка, тоді головний персонаж і далі інші персонажі сюжету.

Четвертий рисунок присвячений євангелисту Йоану (f. 250r). Він виписаний у прямокутну рамку, як і Матея, проте міститься вгорі сторінки – місці, де повинна була міститись заставка, яку не виконав переписувач рукопису ієрей Йоан із Пнева. Дійових персонажів два – це Йоан та ангел, які знаходяться у світлиці з двома круглими вікнами. Євангелист стоїть поруч величезного прямокутного столу, вкритого скатертиною із рослинним орнаментом. Відповідно великому столу – кодекс теж велетенський, адже

⁴ Рисунок розміщено перед благовістванням апостола Матея і відповідно відкриває текст. Над німбом євангелиста містяться його монограми: “ЄВ МД.”

заввишки дорівнює половині висоти самого апостола. На цьому рисунку Йоан лівицею тримається столу, а правою рукою показує на відкриту книгу, ніби показує ангелу, який знаходиться за дверима, на завершену працю. Особливістю цього рисунка є те, що зображена книга містить перше речення першої глави Євангелія від Йоана: “На початку було Слово, і Слово було у Бога, і Бог був Слово” (Ostrozka Bibliia 2006, 1665) [В на/чмѣ бѣ м/око. њ / слоко / бѣ // ко / н бѣ бѣ / мо/ко], чого нема на інших малюнках. За технікою виконання, зображення Йоана дуже близьке рисункові “Сходження до Аду” в *Анфологіоні* Якова Дяченка (LNSL, с. ND, n. u. 41, f. 2v).

Іншу групу рисунків можна назвати художнім баченням тексту. Розповідь зачал 95 і 96 від Матея, у яких йдеться про покаяння митаря та молитву фарисея ілюструють зображення на зовнішніх берегах Ісуса Христа (f. 75v) та фарисея (f. 76r). Доповнює текст зачала 64 від Марка про пошук помешкання для звершення Тайної вечері рисунок на нижньому березі f. 142r. На ньому Ісус Христос звертається до учнів словами: “Скажіть панові дому” [рѣчѣ Гнѣ до“] (Fig. 5), “що Учитель каже: Де є вітальня, де з’їм пасху з моїми учнями?” (Ostrozka Biblia 2006, 1607).

Інші два рисунки ілюструють оповідь зачала 12 Євангелія від Луки, у якій йдеться про спокушування Ісуса дияволом під час його сорокаденного перебування у пустині (f. 167v). Малюнок на зовнішньому березі ілюструє як диявол повів Господа до Єрусалиму та поставив на церковному крилі. Єрусалимський храм вийшов у Якова Дяченка у вигляді триповерхової церковної дзвіниці, увінчаної хрестом із гонтовим дахом, типовим зразком сакральної архітектури Закарпаття. Можливо, що зображення цієї дзвіниці відповідало існуючій у Ясині поруч церкви і може слугувати її документуванням, адже не збереглась до наших днів. Інший малюнок, розміщений на нижньому березі, ілюструє діалог Христа із дияволом⁵, під час якого пропонує, аби Господь сказав камінню, щоб воно перетворилося на хліб (Fig. 7). Очевидно, що повернуте обличчя Ісуса та випрямлені руки у бік диявола свідчать про відповідь: “Написано є, що не одним хлібом житиме людина, але всяким божим словом” (Ostrozka Bibliia 2006, 1620).

Викликала інтерес у Якова Дяченка й оповідь про воскресіння праведного Лазаря із Витанії, яка міститься у 39 зачалі Йоана. Рисунок під текстом на f. 289r складається із зображення у лівій частині Ісуса та одного із учнів, перед якими навколішках Марія та Марта – сестри покійного Лазаря. У правій частині померлий, загорнутий у плащаницю, та постать чоловіка у капелюсі⁶, можливо, це посланець до Господа, якого відправили для сповіщення сестри (Fig. 6). Христос зображений зі словами заклику до покійного: “Лазаре, виходи” [лазарѣ Грѣднѣ вѣднѣ]. Майже ідентичний сюжет є у *Лавришівському Євангелії* апракосного типу останньої третини 13 – першої третини 14 ст. Відрізняється більшою кількістю учасників (позаду Ісуса і його учня видніється ще п’ять німбів, а також двоє осіб несуть камінь від гробу) і кольоровою гамою (BCz, с. Rkr., n. u. 2097 IV, p. 255).

Останнім рисунком, який доповнює текст Євангелія, є зображення Ісуса з опущеними вниз руками на нижньому березі f. 308v. Він доповнює оповідь зачала 58 від Йоана про ув’язнення Христа на Оливній горі та допит у домі первосвященника Анни Каяфи.

Окрім самостійних рисунків, які мають смислове наповнення, Яків Дяченко доповнив існуюче оздоблення, яке було на момент переписування кодексу, – заставки, ініціали, кінцівки та інше. Заставку на початку Євангелія від Матея він домалював у повний зріст трьох персонажів – Ісуса Христа із розпростертими у боки руками вгорі заставки, зліва – святого,

⁵ Диявол зображений у вигляді особи, яка нагадує постать жінки.

⁶ Чоловік у такому самому капелюсі зображений на рисунку *Анфологіона* Якова Дяченка – “Каменування архидиякона Степана” (LNSL, с. ND, n. u. 41, f. 157v).

а справа – ангел, які обома руками тримають заставку (f. 14r). Це ж стосується заставки на початку благовісті від Луки (f. 155r). Кількість дійових осіб і їх розміщення однакове, проте замість святого – ангел. Постаць Господа оточена підписом “Ісус Христос – Бог наш” [Ἰη̅ς χ̅ρ̅ι̅σ̅τ̅ο̅ς β̅ο̅γ̅ ἡ̅μ̅ῶ̅ν]. Домалював також дві квітки перед словом “Бог” і вкінці слова “наш” (Fig. 3). Окрім того, він зробив начерки пером, усередині заставки між лініями, а також зобразив графічно 8 облич із різними емоціями на тлі кіноварі коричневим атраментом. У цій же манері “вписано” Ісуса в плетінчастий ініціал “Π” між його ліву та праву частини (f. 155r; Fig. 4). Варто відзначити, що усі зазначені вище рисунки за участі Ісуса Христа ідентичні його зображенню в *Ясінському Анфологіоні* (LNSL, с. ND, п. у. 41, f. 2v, 116r, 303r).

Перу Якова Дяченька належать також сюжетні кінцівки. Після Євангелія Матея він відписав велику кінцівку у прямокутній рамці, де головною постаттю є Христос у молодому віці, оточений хмарами, великими рослинами, які розквітли, і монограмами “Ι̅Ϟ̅ Χ̅Ϟ̅” (f. 99r), подібні рослини є на f. 5v-6r, 167v, 186r, 233r Ясінського *Анфологіона* (LNSL, с. ND, п. у. 41). Після оповіді Марка кінцівка із ликом ангела з крилами, який внизу та з боків оздоблений розквітливими квітами (f. 154v)⁷. Ще два зображення ангелів у німбах з крилами (f. 249v, 319v) є ідентичними рисункам рукописного *Анфологіона* (LNSL, с. ND, п. у. 41, f. 9r, 23r, 35v). Декоративну місію мала квітка на зовнішньому березі зачала 54 від Йоана (f. 196r), якими також оздоблено маргіналії *Анфологіона* (LNSL, с. ND, п. у. 41, f. 7v, 34v, 36r, 92v).

4. Дублінська історія кодексу

У 20 ст. *Євангелія W 150* змінило своє первинне призначення – читання при церковних богослужіннях. Кодекс став об’єктом колекціонування та дослідження науковців. Схожа ситуація була із *Псалтирем 1437* р., переписаним у Наямецькому монастирі (Румунія) Гавриїлом Уриком. Цей манускрипт у 19 ст. належав Миколі Леопардову (1820–1895), який наприкінці життя заповів колекцію своїх рукописів, стародруків, а також художніх творів Церковно-археологічному музеєві Київської духовної академії (Київ, Україна) (Okhrimenko – Voloshchenko 2019, 27).

Відомо, що український рукопис *Євангелія* у вересні 1956 р. був закуплений в антикварній компанії рідкісних книг і рукописів “Maggs Bros. Ltd.” (Лондон, Велика Британія) до колекції CBL⁸ у м. Дублін (Республіка Ірландія) (Cleminson 1988, 36). На приклеєній частині верхнього форзаца, у верхньому зовнішньому куті, написано олівцем: “A. C. B. (1956)”. Літери цього запису можна трактувати як ім’я засновника Бібліотеки – Alfred Chaster Beatty, а цифри у дужках – час купівлі кодексу. Написання ініціалів сера Бітті може означати, що *Євангеліє* він придбав власноруч у Лондоні. На цьому ж форзаці є інший напис “£ 45”, що, на мій погляд, є позначенням ціни рукопису – 45 фунтів стерлінгів. Пропри це, залишається не до кінця з’ясованим, за браком джерел, яким чином кодекс із Закарпаття опинився у Сполученому Королівстві. На мій погляд, кодекс міг бути переміщеним до Британії у міжвоєнний період, воєнні або ж і повоєнні роки, але до 1956 р. Міграція книги могла зумовлюватися драматичними подіями світової історії першої половини 20 ст., які супроводжувалися воєнними лихоліттями, окупаційними і диктаторськими режимами. Ці обставини вплинули на зміни адміністративно-територіального підпорядкування

⁷ Відповідник цієї кінцівки міститься в *Анфологіоні* (LNSL, с. ND, п. у. 41, f. 214v).

⁸ Бібліотека Честера Бітті була заснована 1950 р. американцем Альфредом Честером Бітті (1875 – 1968) – відомим бізнесменом, колекціонером мистецтва, рукописів, зокрема, написаних на папірусі, а також давніх друкованих видань (Barry 2018, 64).

українських земель, що викликало міграцію населення та позначилось на розпорошенні та переміщенні власної рукописної спадщини за кордон.

Винятковістю українського рукопису може бути й те, що він поповнив фонди рукописів СВЛ у перше десятиліття існування цієї інституції. Він став одним із 12 кириличних манускриптів колекції, але єдиним, переписаним в Україні. За Каталогом проф. Клемінсона відомо про два *Сербські Євангелія* 13 ст. (W 147, W 158 (фрагмент)), *Боснійське Євангеліє* 14 – 15 ст. (W 147), фрагмент *Молдовського Євангелія* 17 ст. (W 159) та сім російських рукописів 17 – 19 ст. (W 151-W 157) (Cleminson 1988, 31-45). Кодекс, створений на Галичині, є перлиною СВЛ, адже саме він представляє кириличну культуру книгописання України у цій установі поруч із біблійними рукописами на папірусі, починаючи від 3 ст. нашої ери, а також вірменськими, грецькими, ефіопськими, латинськими і сирійськими кодексами 5 – 19 ст.

Підсумовуючи, можна констатувати, що рукописне *Євангелія тетр* із колекції СВЛ у Дубліні переписано у с. Пнів місцевим священником Йоаном у першій половині 17 ст., але не пізніше 9 вересня 1640 р. – часу, коли кодекс було придбано. Особу переписувача встановлено за палеографічним аналізом письма основного тексту кодексу та запису купівлі, у якому і зазначено його ім'я. Переписування книг було додатковою працею Йоана, адже він був священником. Встановлення особи переписувача дозволить у майбутньому кращій атрибуції рукописів, створених на Галичині поблизу с. Пнів, і сприятиме виявленню інших кодексів цього писаря. Залучення візитаційних описів парафій локації створення *Євангелія*, дозволило висловити припущення, що рукопис міг бути створений при одному із храмів с. Пнів – із посвятою архангелові Михаїлу. Манускрипти біблійного та богослужбового характеру у 16 – 17 ст. створювались саме при церквах, що засвідчують колофони інших кодексів, використаних при моєму дослідженні. Кодекс переписано церковнослов'янською мовою української редакції на ганчір'яному папері у другу частину аркуша із водяними знаками, які датуються 1607 – 1640 рр. Аркуші були сформовані у зшитки безпосереднього переписувачем, що підтверджує палеографічний аналіз системи маркування і основного тексту. Досліджуваний рукопис містить колонтитули, рубрикацію, початкові слова зачал, індекси глав і зачал, що було турботою про читача його переписувачем. Використання грецької копії і звичних для кириличних чисел для позначення номерів зачал від 90 до 99 свідчить про перехідний період від однієї традиції написання до нової. Аналіз письма показав, що текст звірявся переписувачем, огріхи були виправлені. *Євангеліє* на момент купівлі було оздоблено лише кількома заставками, ініціалами та кінцівками. Мініатюри не були написані, однак місця для них відведено. Рукопис придбала родина Костя, його сина Грида та зятя Петраша, мешканців с. Ясеня, для місцевого храму Вознесіння Господнього. Мотивом для купівлі та дарування церкві була потреба у відпущенні власних гріхів. Книга була оцінена в матеріальному еквіваленті – за коня, який вартував 5 вересня 1641 р., за словами вкладників, 20 золотих монет. У вкладному записі число імен дарувальників поповнилось за рахунок згадування дружин Костя – Анастасії, Грида – Христини і жінки Петраша – Агафії. Тут також згадано й про іншого сина Костя – Степана, ім'я якого не вписано у записі 1640 р. і його дружини Марії. Ці доповнені імена можуть означати думку про “фіксацію в історії” та думкою, що по їх смерті священники, які читатимуть *Євангелія* поминатимуть імена. У 1738 р. рукопис було переоправлено зусиллями і коштами подружжя Дмитра й Анни Струків, їх дітей і Павла Гріцяка. Саме в цій оправі рукопис зберігається і нині. У 18 ст. рукопис було доповнено рисунками ієрея Якова Дяченька, уродженець

с. Ланчин. Його авторство та відомості про нього було встановлено при виявленні та детальному дослідженні рукописного *Анфологіона*, створеного Яковом Дяченьком у тому ж с. Ясіня. У 20 ст. кодекс було переміщено з України спершу до Великої Британії, а згодом до Республіки Ірландія. Від 1956 р. *Євангеліє* стає частиною колекції Честера Бітті, який придбав його за 45 фунтів стерлінгів у лондонській антикварній компанії (*Maggs Bros. Ltd.*). У другій половині 20 ст. український рукопис став об'єктом колекціонування, гуманітарних досліджень і доступним науковій спільноті, тим самим змінив своє початкове призначення.

REFERENCES

- Andrey Sheptytskyi National Museum in Lviv, department of the manuscripts and old printed books (abbreviated to NML), collection (abbreviated to c.) Manuscripts Cyrillic (abbreviated to MC), number of the unit (abbreviated to n. u.) 445.
NML, c. MC, n. u. 701.
NML, c. Manuscripts Latin (abbreviated to ML), n. u. 16.
NML, c. ML, n. u. 18.
Barry, Jones. 2018. Dictionary of World Biography. Melbourne.
Biblioteka Książąt Czartoryskich (abbreviated to BCz), collection (abbreviated to c.) Rękopisy (abbreviated to Rkp.), number of the unit (abbreviated to n. u.) 2097 IV.
BCz, c. Rkp., n. u. 2229 IV.
Biblioteka Narodowa (abbreviated to BN), collection (abbreviated to c.) Rękopisy (abbreviated to Rkp.), number of the unit (abbreviated to n. u.) 11864 IV. <https://polona.pl/item/ewangelia-tetr,OTM5NDAxMw/843/#info:metadata>.
Boianivska, Marta. 1994. Переписувачі книжок як культурні діячі України XV – перша половина XVII ст. [The scribes of books as the cultural figures of Ukraine in the 15th – the first half of the 17th cc.]. Lviv.
Chester Beatty Library (abbreviated to CBL), number of the unit (abbreviated to n. u.) W 150.
Cleminson, Ralph. 1988. A Union Catalogue of Cyrillic Manuscripts in British and Irish Collections. London.
Institute of Manuscript of V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine (abbreviated to IM VNLU), collection (abbreviated to c.) Literary materials (abbreviated to LM), number of the unit (abbreviated to n. u.) 167.
IM VNLU, c. LM, n. u. 172.
IM VNLU, c. LM, n. u. 1759.
IM VNLU, c. LM, n. u. 7459.
IM VNLU, c. LM, n. u. 7460.
IM VNLU, c. LM, n. u. 2789.
IM VNLU, c. LM, n. u. 15 512.
Kamanin, Ivan, Vitvitska, Oleksandra. 1923. Водяні знаки на папері українських документів XVI–XVII в. в. (1596 – 1651) [Watermarks of the Ukrainians papers of the 16th – 17th cc. (1596 – 1651)]. Kyiv.
Katalog vystavki. 1902. Каталогъ выставки XII Археологическаго съѣзда въ г. Харьковѣ. Отдѣлъ рукописей [The catalogue of the 12th Archeological congress in Kharkiv, the department of manuscripts]. Kharkiv.
Krein, S. N. 2015. Каталог видань кирилівського друку в установах Волині (1600 – 1825 pp.) [The catalogue of the Cyrillic printing of the institutions of Volyn (1600 – 1825)]. Lutsk.
Laucevičius, Edmundas. 1967. Paper in Lithuania in 15th – 18th centuries: atlas. Vilnius.

- Lebedev, Aleksandr. 1916.* Рукописи Церковно-археологического музея Императорской Киевской Духовной Академии [The Manuscripts of the Church and Archaeology Museum of the Imperial Ecclesiastical Academy of Kyiv]. Saratov. Lviv Historical Museum (abbreviated to LHM), collection (abbreviated to c.) Manuscripts (abbreviated to Man.), number of the unit (abbreviated to n. u.) 111.
- Matsiuk, O. Ya. 1974.* Папір та філіграні на українських землях (XVI – початок XX ст.) [The paper and water-marks in Ukrainian lands (the 16th – beginning of the 20th cc.)]. Kyiv.
- Okhrimenko, Oleksandr – Voloshchenko, Stanislav. 2019.* Between the Man's Hands and God's Eyes: The Psalter Of 1437 from the Collection of the Vernadskyi National Library of Ukraine. In *Hiperborea VI/2*, 21-31.
- Ostrozka Bibliia, 2006.* Опрацював та приготував до друку ермн. архимандрит др. Рафаїл (Роман Торконяк) [Ostrozka Bibliia, studied and prepared to the printing by hieromonk, archimandrite Dr. Raphail (Roman Torkoniak)]. Lviv.
- Shamrai, Marharyta. 2005.* Маргіналії в стародруках кириличного шрифту 15 – 17 ст. з фонду Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського [Marginalias from the Cyrillic prints of the 15th – 17th cc. from the collection of Vernadskyi National Library of Ukraine]. Kyiv.
- Simonov, R. A. 1973.* Об особенностях цифровой системы, употреблявшейся в кириллических рукописях X–XV веков [On the features of a digital system used in Cyrillic manuscripts of the 10th – 15th centuries]. In Zhukovskaia, L. P. et al. (eds.). *Методическое пособие по описанию славяно-русских рукописей для Сводного каталога рукописей, хранящихся в СССР 1* [Methodological manual for the description of Slavic-Russ manuscripts for the Consolidated catalogue of manuscripts stored in the USSR 1]. Moscow, 205-213.
- Siniarska-Czaplicka, Jadwiga. 1969.* Filigrany papierni położonych na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej od początku XVI do połowy XVIII wieku. Wrocław – Warszawa – Kraków.
- Svintsytskii, Y. S. 1904.* Церковно- и русско-славянскія рукописи Публичной Библиотеки Народнаго Дома во Львовѣ [Church- and Russ-Slavic manuscripts from the Public Library of People's House in Lviv]. Saint Petersburg.
- Vasyl Stefanyk Lviv National Scientific Library of Ukraine, department of the manuscripts (abbreviated to LNSL), collection (abbreviated to c.) Narodnyi Dim (abbreviated to ND), number of the unit (abbreviated to n. u.) 41.
- LNSL, c. ND, n. u. 56.
- LNSL, c. ND, n. u. 57.
- LNSL, c. ND, n. u. 76.
- LNSL, c. ND, n. u. 78.
- LNSL, c. Basilian monastery (abbreviated to BM), n. u. 438.
- LNSL, c. Antonii Stepanovych Petrushevych (abbreviated to ASP), n. u. 23.
- Zapasko, Ya. P. 1995.* Пам'ятки книжкового мистецтва: українська рукописна книга [Monuments of book art: Ukrainian manuscripts]. Kyiv.

Stanislav Voloshchenko, PhD in History,
Eparchy of Pereiaslav and Vyshnev of the Orthodox Church of Ukraine
Marshala Konieva 1-V
03191 Kyiv
Ukraine
stachevskiy@gmail.com

Appendix

Зміст Євангелія 17 ст. (W. 150)

Content of the Gospels of the 17th century (W. 150)

- f. (1r-8v) СВЯ.ЗАН[...]ПРНЄМЛЮ^ш Б^лС^б / Л^кТ^л
Begins: Бѣдомо аа љсѣть, љко чте^тла р^л
Ends: СРЪЖЕ. Н ПЛТКУ НЕНМАТ. ЁВЛІА.
- f. (8v-10r) ЁЖ^бЌМАТ.О.ЄАСТ^тО.ЄВЛІАГ^лА^л
Begins: а ѓ влзевѣхъ:
Ends: н. н. іѡ^л. нн:
- f. (10v-13r) О^лФНЛАК^тТ^т АРХНЄП^лВ^лА / БЛЛГІАРЬСКАГО:
Begins: Нже преже закона ѡни бжѣтѣз
Ends: га рѓсѣва іѣ хѣа сѣа бжѣа:
- f. (13v) запис про купівлю Євангелія 9 вересня 1640 р.
Begins: Бз нма ѡца н сѣа н сѣго дх^л.
Ends: а. х^л. м^л. м^л. с^лт^лр^л. дн^л. д^л.
- f. (14r-96r) ЁЖ^бЌМАТ.О.ЄАСТ^тО.ЄВЛІА^л
Begins: Кнн^л рѓсѣва іѣ хѣа
Ends: вѣка л^лнн^л: к^л. с^л. в^л.
- f. (96r-97v) ЁЖ^бЌМАТ.ЄАСТ^тО.ЄВЛІА^л
Begins: ѓ вѣн^лш^лн^лм^л. а
Ends: ма^л. х^л. в^л л^лк^л п^лв^л іѡ^л. нн:
- f. (97v-99r) Прѣловіе є ѡ марка сѣго єв^лліа.
Begins: Єже ѡ марка сѣгоє єв^лліе. поде/с^лт^л
Ends: бжѣа
- f. (99v) рисунок евангелиста Марка.
- f. (100r-151r) Ќ МАТ.ЄАСТ^тО.ЄВЛІА^лБѣСТ^т
Begins: Зачало єв^лліа іѣ хѣа сѣа
Ends: мн л^лнн^л.
- f. (151v) рисунок евангелиста Луки.
- f. (152r-154r) Ѓ О^лЛУК^л СѣГО ЄВЛІА ГЛА^л
Begins: ѓ написані^л. а
Ends: ѓ клеѡпѣ:
- f. (154r-154v) ПРѣСЛОВІЕ ЄЖЕ ЛУК^лСѣГО
Begins: Л^лка бжѣтѣзнын. л^лт^лн^лх^л/л^лнн^л
Ends: тн сѣго єв^лліа.
- f. (155r-246r) О^лЛУК^л СѣГО ЄВЛІА ГЛА^лОК^лСѣТЕ
Begins: Понеже о^лк^л н^л мн^лсн
Ends: е^л л^лнн^л.
- f. (246v-247r) Єже ѡ іѡ^лнна сѣго єв^лліа гла^л
Begins: а ѓ брацѣ б^лш^лн^л в^л кана галл^л.
Ends: ма^л. х^л. ма^л. м^л. л^лк^л п^лв.
- f. (247r-249v) Прѣсловіе є ѡ іѡ^лнна сѣ єв^лліа.
Begins: Нже дх^л с^лла в^лз немоцн с^лз/вѣшл^л.
Ends: слово:

f. (250r-319v) **Ѡ ІАІННА СТРОЕ БѢСѢСТѢ**

Begins: Взначалѣ бѣ слово, и сло/во

Ends: аминь:

f. (320r-332v) **СЛБОННѢ ВІ МѢ^и СКАЗУѢ** / ГЛАВЫ КОЕМЪЖДО СѢ^иЛІѢ.

Begins: Памѧ^т прѣпенаго / Ѡца нашего снмеѡна сто^пни/ка.

Ends: наго. СѢ^иЛІѢ. ѧ го.

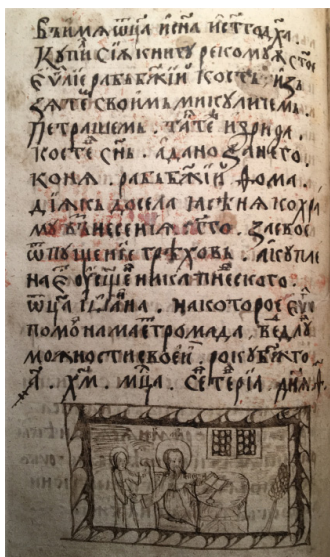

Fig. 1. Purchase Record, Matthew the Evangelist, f. 13v (CBL, n. u. W 150)

Fig. 2. Mark the Evangelist, f. 99v (CBL, n. u. W 150)

Fig. 3. Border, f. 155r (CBL, n. u. W 150)

Fig. 4. Initial, f. 155r (CBL, n. u. W 150)

Fig. 5. Jesus with the Apostles, f. 142r (CBL, n. u. W 150)

Fig. 6. The Resurrection of Lazarus, f. 289r (CBL, n. u. W 150)

Fig. 7. The temptation of Jesus, f. 167v (CBL, n. u. W 150)